

Čop, določno dokazuje navedba Čaploviča med viri (poleg Čopovega rokopisa) na str. IV prvega dela Zgodovine . . . Posreden dokaz za to, da gradiva o prekmurskih pisateljih Šafáriku ni posredoval Čop še potem, ko mu je že bil odpisal svoj rokopis, pa je npr. tudi to, da mu ni sporočil — sicer bi bil to Šafárik gotovo vnesel v svoje delo — izida Košičevega prevoda Szalayeve madžarske slovnice 1833 (o čemer je Čopu pisal Vraz 24. I. 1934).²⁹

Čop je torej vedel le za tretjino knjig, ki jih omenja v svoji zgodovini Šafárik. Po vsem tem bo treba za prekmurski del slovenskega slovstva omejiti Čopov delež v tem delu.³⁰

Stanko Kotnik

PA Maribor

OD PRIMERE DO PRIMERJALNEGA ODVISNIKA

Postavili smo osnovno načelo, da mora jezikovni in slovnični pouk temeljiti na gradivu iz učencem znanih zaokroženih besedil. Še določneje rečeno to pomeni, da so nam izhodišče zanj predvsem zgledi v literarnih sestavkih, ki jih obravnavamo po bralnem načrtu. Vsakokratna osnova za obravnavo kake teme naj bi bilo seveda eno samo berilo.

Takšno načelo je nastalo iz odpora do precej tradicionalne metodične prakse, ko so bili posamezni jezikovni pojavi, zakonitosti, kategorije »razloženi« na vrsti najrazličnejših zgledov, dobljenih z vseh vetrov, iztrganih iz logične zveze, pogosto celo okrnjenih in seveda čisto nepovezanih. To načelo je v bistvu in smiselno pravilno, saj pojmuje jezikovne pojave življenjsko in funkcionalno, kljub temu pa ga moramo obvarovati prizvoka toge dogme, da ne bi pri poudarjanju zaokroženega besedila spet zašli v formalizem in s tem v drugo skrajnost.

Načelno je torej temeljno izhodiščno vprašanje jezikovnega pouka rešeno, žal pa praktično izvajanje in uresničevanje še hudo zaostaja. Res pravo skladnost teorije in prakse bomo dosegli šele takrat, ko bodo jezikovne vadnice nastajale ob berilih, ko bodo načrtno in dosledno gradile na leposlovnih sestavkih za isti razred ali ko se bosta oba učbenika v osnovni šoli mogoče celo zlila v enega samega, smiselno in organsko zasnovanega. Preden pa bomo dosegli to idealno stopnjo, bo treba rešiti še vrsto strokovnih, metodičnih in drugih vprašanj, med katerimi posebno jezikovno merilo (tudi v slovničnem smislu) pri izbiri in razvrstitvi beril za učbenik posameznega razreda ne bo na zadnjem mestu.

Vendar nas to spoznanje in trenutno stanje ne smeta zadrževati, da ne bi skušali narediti vsaj korak naprej po tej boljši poti. Sicer pa gotovo vsak razmišljajoči in zavzeti učitelj slovenščine tako ravna. Tudi če se ne posveča načrtnemu študiju beril posebej z vidika jezikovnega pouka, bo med priprav-

²⁹ A. Pirjevec, Iz korespondence Matija Copa. AZN I, 1939-32, 21.

³⁰ Tudi v svoji knjigi *Slovansky národopis* 1842 je Šafárik omenil prekmurske pisatelje Stefana Kúzmíča, M. Barla in njegov »Kancionale« — pesmarico iz 1823 in J. Košiča z njegovim prevodom madžarske slovnice 1833 v prekmursčino. Ker zadnjega ni v njegovi *Geschichte* . . . iz 1864; bi mogli sklepati, da rokopisa zanjo po 1842 ni več dopolnjeval.

ljanjem na razlago besedila ali celo sredi razlage same marsikdaj odkril, da se določeni sestavek kar ponuja za obravnavo tega ali onega jezikovnega dejstva, da je, bi rekli, kot ustvarjen za to.

Pomembno je, da takšno trenutno spodbudo tudi zares izkoristimo za boljše, skladnejše delo. Včasih je namreč jezikovna tema, ki smo zanjo tako »po sreči« našli prav ponazorovalno gradivo, že mimo in se naše veselje hitro precej ohladi, drugič spet glede na učni načrt še ne bo tako kmalu na vrsti, pa kaj radi odložimo nadaljnje premišljanje in obdelavo, dokler nam srečnega odkritja po malem ne zagrne spominska meglica. Zato je najmanj, kar naj takoj storimo, primerna pripomba na robu berila in posebna zabeležba v učni pripravi ter podrobnem učnem načrtu, da se izognemo pozabi. Tudi ni treba misliti, da kaže takšno gradivo izrabiti le za prvo razlago kakega jezikovnega dejstva — nasprotno, večkrat nam bo še dosti bolj prav prišlo za ponovitev in utrditev, ki jima časovno niso postavljene tako ozke meje!

Pri jezikovnem gradivu, ki nam ga ponujajo berila, bomo seveda mislili predvsem na obravnavo čisto določene, omejene učne teme. Pogosto pa bomo ugotovili, da vsebuje kar cel sklop snovi, in še z različnih predmetnih področij. To bo našemu delu samo v prid, saj bomo lahko zastavili dosti širše, naravno prehajali od znanega k neznanemu in povezovali v neprisiljeno celoto razne panoge. Znanje bo tako dobilo bolj zaokroženo podobo, bo trdneje prepleteno ter zato bolj življenjsko in trajnejše. Kako si to zamišljam, naj pokaže primer.

V sedmem razredu obravnavamo Tavčarjevo sliko *Šarevčeva sliva*. Med slogovnimi sredstvi v berilu izstopa eno, ki je za pisatelja tudi nasploh precej značilno. To je *primer a*. Učenci jo bodo hitro opazili, če jih le primerno napeljemo nanjo. Verjetno so jo teoretično vsaj malo spoznali že v šestem razredu med preprostimi metaforami (učni načrt).

Najprej bomo vse izrazite primere v berilu skupno poiskali in si jih izpisali. (Učenci naj si jih v knjigi na robu označijo z drobnou črtico s svinčnikom, da jih ne »izgubijo«.) Zaradi boljše preglednosti jih bomo izločili iz dolgih in zapletenih stavčnih tvorb, pri razlagi pa bomo seveda po potrebi upoštevali celotno besedilo in še sobesedilo. Tako bomo dobili na tabli sedem primer (eno bomo namenoma malo premaknili):

Kot jastreb je čuvala drevo.

Kakor plaha srna je planila k strešnemu tramu.

*Kakor opazuje boječ zajec izpod brinja po sledu prihajajočega psa,
tako je opazovala druge pri mizi.*

Bila je tenka kot šiba dobrovita.

(Otročaj) je oddirjal, kot bi ga bilo opikalo polno sršenovo gnezdo.

V dolu je šumela reka, kakor bi se togotila od najbesnejšega srda.

*Pred bornim človeškim bitjem je zaplesala krajina, kakor bi se bila napila
najmočnejšega vina.*

Ugotovili bomo, da primere rabijo za poseben način označevanja. En predmet primerjamo z drugim glede na neko značilno skupno lastnost ali podobnost in dosežemo s tem bolj živo, slikovito, nazorno predstavo.

Oglejmo si prve štiri zglede! Pisatelj v njih primerja junakinjo slike Meto po vrsti z *jastrebom*, s *plaho srno*, z *boječim zajcem* in s *šibo dobrovito*. Odločilnega pomeña je seveda vezni, primerjalni člen — skupna lastnost, ki dopušča ali izzove konkretno primero. V osnovi je izražen z glagolom oziroma povedkom

(je čuvala, je planila, je opazovala, bila je tenka), vendar je pisatelj primere večinoma izpopolnil še s prilastki ali drugimi dopolnili, tako da je podobe do kraja izrisal in bralcu odvzel domišljjski trud. Edino v prvem zgledu bi lahko dodatno podrobneje razčlenili, da gre pri čuvanju drevesa za izredno budnost in odločno pripravljenost na obrambni spopad — torej za lastnosti, po katerih Meto upravičeno primerjamo z jastrebom.

Od štirih primer zadevajo kar tri Metin značaj, njeno duševno stanje in iz tega izvirajoče ravnanje, le ena pa zunanjo podobo, vendar sledi ta šele kot nujna posledica vsega prejšnjega. Tako je pisatelj z dovolj preprostimi in domačimi primerami, ki jih je zajel iz narave, predvsem iz živalskega sveta, poglobljeno okarakteriziral svojo junakinjo in jo prikazal kot bitje, ki se je zaradi posebnega značaja, svojega položaja in odnosov v soseski in družbi čutilo ogroženo, odrinjeno in ponižano, a je kljub taki izpostavljenosti in nenehnim duševnim stiskam, ali prav zaradi tega, bilo tem bolj pripravljeno braniti svoj poštejni ponos in svoj obstoj. Ugotovitev, da nam pisec s primerami »odkriva svoj miselni in čustveni odnos do predmetov, ki jih opisuje« (D. Živković, Teorija književnosti), pa moremo razumeti tudi tako, da se v izbranih primerah zrcali hkrati Tavčarjev odnos do narave, njegov značilni posluš zanj in navezanost nanjo, ki ju je izpričeval tako s svojim življenjem (obiski rodne doline, lovska žilica, nakup Visokega, zadnje počivališče v prosti naravi) kot v svojem književnem delu (V Zali, Cvetje v jeseni idr.).

V doslej obravnavani skupini primer je šlo za bolj ali manj realno primerjavo obeh različnih predmetov prek skupne lastnosti, ki jo je v osnovi podal že skupni glagol oziroma povedek (Meta — jastreb: čuvala; Meta — plaha srna: planila, itn.). Pri takem načinu seveda ponovitev glagola navadno odpade in tudi Tavčar jo je uporabil le enkrat, ko je čutil potrebo, da primero do kraja nazorno in slikovito razvije (*kakor opazuje boječ zajec — tako je opazovala*; druge primere so skrajšane in slovnično govorimo o prislovnih določilih, gl. nižje).

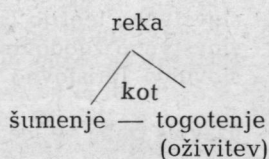
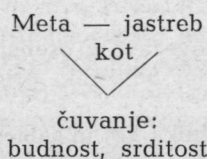
Bistveno drugače pa so ustvarjeni naslednji trije zgledi, in zanje zgornja opredelitev primere ni povsem ustrezna. V tem tipu ne gre več za dva različna predmeta primerjave, pač pa je dejanje ali stanje nekega predmeta razloženo ali ponazorjeno z drugim dejanjem ali stanjem, zato imamo ob istem predmetu nujno dva različna glagola (otročaj: *oddirjal — opikalo*; reka: *šumela — se togotila*, itn.; skrčitev z opustitvijo enega glagola ni mogoča, zato so te primere v bistvu stavčne). Ker so take primerjave v nekem smislu le pogojne, velikokrat celo irealno (neuresničljivo) pogojne, so pogosto s pogojnikom tudi izražene (v našem gradivu kar v vseh treh stavkih: *bi bilo opikalo, bi se togotila, bi se bila napila*). Srečamo pa seveda še drugačne tvorbe, a v pesniških primerah manj.

Posebne pozornosti sta vredni zadnji primeri. V čem se ločita od prejšnjih? V gornjih zgledih je bil predmet primerjave človek, tu pa uporabi pisatelj primero na naravi (reki, krajini), vendar tako — in to je posebnost — da jo oživi, poosebi. Gre torej pravzaprav za *d v o j n o m e t a f o r o* — za *oživitev* (poosebitev) in za *primero*. Toda celo tu sta dva odtenka izvedbe: šumečo reko poosebi šele v drugem delu, v primeri v ožjem smislu (kako mojstrsko sinonimno stopnjevani: kakor bi se bila *togotila* od *najbesnejšega srda!*), medtem ko oživitev krajine smiselno prenese že v prvi del, v Metin blodni privid.

Že ta skromna razčlemba primer iz ene same slike nam je, mislim, nazorno nakazala prefinjeno bogastvo in značilno bujnost Tavčarjevega sloga. Po vsebini so izbrane primere skladno s tematiko preprosto stvarne, kar ljudsko vsakdanje, vendar jih je pisatelj premišljeno uporabil v taki zvezi in v takem prenosu, da je z njimi dosegel močen čustveni učinek in stopnjeval živost pripovedi.

V kolikem obsegu in na kak način bomo vse to, o čemer smo tu razpravljali, obdelali z učenci v osnovni šoli, je odvisno od raznih okoliščin. Ni se treba kar ustrašiti, da je preveč in preučeno. Važno je predvsem, da gradimo postopno, da je naša beseda v osnovi dovolj preprosta in dostopna (to ne izključuje rabe nekaterih strokovnih izrazov, ki jih moramo seveda pojasniti) ter da učenci sami miselno sodelujejo. Zmeraj pa nam bodi pred očmi temeljni namen našega početja: uvajanje v estetiko besednega izražanja. Učenci naj bi primere znali opaziti, jih globlje razumeli ter začutili njihovo vlogo, pomen, zadetost in pesniško lepoto. Če bodo pozneje kdaj ob pomnoženih izkušnjah dognali še to, kako se posamezni pisatelji ločijo tudi po primerah, da torej tudi te sodoločajo njihov posebni, osebni slog, bo smisel našega truda še poglobljen. Gotovo pa mora učiteljevo teoretično znanje zmeraj presegati tisto, kar bi rad dal učencem.

Ostane še vprašanje, kako bi primero na kratko grafično ponazorili. Bolj kot v običajni razporeditvi vseh treh členov v eni vrsti pride do izraza v trikotni upodobitvi. Z njo bi hkrati lažje prikazali in poudarili razloček med obema obravnavanima tipoma. Izbirati pa moramo seveda zadosti preproste in jasne zglede, da se ob zapletenih ne bi — zapletli. Primer iz našega gradiva:

V prvem delu obravnave smo si ogledali primere po vsebinsko-izrazni strani in zgradbi, torej kot slogovno sredstvo (literarna teorija), v drugem pa se bomo lotili slovnice. Pri preusmeritvi moramo biti nekoliko iznajdljivi in tudi potrpežljivi, ker učenci ne bodo takoj zadeli, kaj hočemo, ako seveda vprašanje ne bo zastavljeno preveč sugestivno.

Mogoče bo za izhodišče najboljše, če si primere v ožjem smislu najprej podčrtamo, torej: *kot jastreb, kakor plaha srna, kakor opazuje boječ zajec izpod brinja po sledu prihajajočega psa* itn. Tega seveda ne opravi učitelj sam, ampak rešujemo skupno, ob morebitnih različnih mnenjih pa se pogovorimo. Spotoma še brž doženemo, da vse primere uvajajo ali vežejo posebni vezniki — *primerjalni vezniki* (ime izpeljemo!). Poudarimo jih barvno.

Ko si znova skupno ogledamo podčrtane primere, bodo na vprašanje, ali opazijo kak razloček med posameznimi zgledi (vendar ne vsebinskega!), vsaj najbolj pozorni in bistri učenci le zadeli pravo: ene primere so celi stavki, ločeni z vejico, druge pa ne. To ugotovitev hitro utrdimo tako, da stavčne primere podčrtamo z drugačno barvo in z isto močno označimo vejico. Razmejili smo dve vrsti stavkov — proste in zložene.

Naslednji učni korak ni posebno zahteven, saj gre za ponovitev znanega. Kako se vprašamo po primerah v prostih stavkih in kateri stavčni člen so? Za jasnejšo predstavo lahko naredimo to tudi pismo v obliki običajne razčlenbe (izpeljava s črto in vprašanjem). Odgovore poudarjeno povzamemo: primere so prislovna določila načina (kako?).

Po taki pripravi prehod na končni učni cilj ne bo več težak. Ogledamo si preostale stavke in doženemo, da gre za podredja. Kar je bil zgoraj člen, je tu cel stavek, odvisnik. Napišemo glavni stavek, potegnemo črto in postavimo vprašanje — vrsta odvisnika, ki sledi kot dopolnilo, je čisto jasna: načinovni, in to primerjalni, oz. stavčno prislovno določilo načina. Spoznanje le-tega pa je bil učni smoter slovničnega dela ure. Novi odvisnik takoj pridružimo vrsti že obravnavanih in pojasnimo, da se zanj običajno uporablja le kratki naziv *primerjalni*, ki prav dobro izraža njegovo bistvo.

Na koncu si je treba zapisati le še kratke povzetke, ki pa smo jih seveda ustno skupno utrjevali sproti (lahko smo si jih sproti kot delne povzetke tudi zapisovali):

1. Primere so posebno izrazno (slogovno) sredstvo. Z njimi predstavimo predmete ali pojave bolj živo, nazorno.

2. Zelo rad jih je uporabljal pisatelj Tavčar.

3. Primere uvajajo primerjalni vezniki: ko = kot, kakor.

4. Kadar je primera stavčni člen (prisl. dol. n.), ni ločena z vejico.

5. Primera je lahko tudi stavčna (cel stavek) — primerjalni odvisnik. Takrat je od nadrednega stavka ločena z vejico.

Poglejmo še, katera področja našega predmeta smo pri obravnavi povezali:

— slovstveno teorijo (stilistika — primera),

— slovstveno zgodovino (Tavčar, njegov slog, povezava z osebnostjo),

— slovnico (prislovno določilo načina, primerjalni odvisnik, primerjalni vezniki),

— pravpis (raba vejice, po potrebi tudi pisava veznika *kot* in samostalnika *primera*).

Vaje so mogoče raznovrstne: razširjanje primer v stavke in krčenje v člene (kdaj ne gre?), iskanje novih pri istem pisatelju ali pri drugem (in primerjava), zapisovanje domačih, ljudskih, tvorba samostojnih novih... In ob tem spoznanje, da je tudi vrsta primerjalnih odvisnikov, ki jih ne moremo šteti med pesniške primere.

Vesna Lamut
Ljubljana

STOPNJEVALNO ALI GRADACIJSKO PRIREDJE

Slovenska slovnica pozna pet vrst priredij: vezalno, ločno, protivno, vzročno in sklepalno. Upoštevati pa bi morali tudi stopnjevalno priredje, bolj rečeno stopnjevalno razmerje med členi priredja.¹ Obravnavamo ga lahko samostojno,

¹ Prim. J. Toporišič: Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1968, str. 184—192.